

Ειρηναίος Φιλίππου

*Η παράδοση του πρώτου βυζαντινονορμανδικού πολέμου  
στην Αλεξιάδα της Άννας Κομνηνής  
και στις λατινικές πηγές: αποκλίσεις, παραλείψεις  
και χρονολογικά προβλήματα (1084-1085)*

ΛΕΥΚΗ

Την άνοιξη του 1081 ο Νορμανδός δούκας Απουλίας, Καλαβρίας και Σικελίας Ροβέρτος Γυισκάρδος (1059-1085) με τον πρωτότοκο γιο του Μάρκο Βοημούνδο και 30.000 χιλιάδες στρατού πέρασε την Αδριατική και επιτέθηκε στις δυτικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Έτσι άρχισε ο πρώτος βυζαντινονορμανδικός πόλεμος που διήρκεσε λίγο περισσότερο από τέσσερα χρόνια και χωρίζεται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση (άνοιξη 1081 - φθινόπωρο 1083), ο Γυισκάρδος αρχικά και κατόπιν ο γιος του Βοημούνδος κατάφεραν να κατακτήσουν περιοχές της Ηπείρου, το Δυρράχιο, την Καστοριά και την Κέρκυρα. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1018-1118), που είχε μόλις ανέλθει στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης, κατάφερε μετά από πολλές και αγωνιώδεις προσπάθειες να σταματήσει τη νορμανδική επέκταση και να ανακτήσει το σύνολο των κατακτημένων εδαφών εκτός των ακροπόλεων του Δυρραχίου και της Κέρκυρας. Οι Νορμανδοί μετά την αρχική τους αποτυχία επιτέθηκαν ξανά στα νησιά και τις ηπειρωτικές ακτές του Ιονίου κατά τη δεύτερη φάση της εκστρατείας (φθινόπωρο 1084 - καλοκαίρι 1085), η οποία διεκόπη απότομα με τον θάνατο του Νορμανδού δούκα.

Η σύγχρονη έρευνα έχει να επιδείξει αξιόλογες μονογραφίες σχετικά με την εποχή και τη δράση των δύο αντιπάλων ηγετών, του Ροβέρτου Γυισκάρδου και του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού, που διαλαμβάνουν όμως συνοπτικά τον πρώτο βυζαντινονορμανδικό πόλεμο, καθώς και άρθρα που διαφωτίζουν επιμέρους ζητήματα της εκστρατείας<sup>1</sup>.

1. Για τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό βλ. το παλαιό αλλά κλασικό έργο του F. Chalandon, *Essai sur la règne d'Alexis I<sup>er</sup> Comnène (1081-1118)*, Paris 1900. Για τον Ροβέρτο Γυισκάρδο βλ. το έργο του G. Loud, *The Age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Norman Conquest*, Harlow 2000. Τις βυζαντινονορμανδικές σχέσεις μέχρι το 1081 και τις δύο πρώτες νορμανδικές εκστρατείες εναντίον του Βυζαντίου πραγματεύεται το πρόσφατο έργο του Α. Σαββίδη *Byzantino-normannica: The Norman Capture of Italy (to A.D. 1081) and the First Two Invasions in Byzantium (A.D. 1081-1085 and 1107-1108)*, [Orientalia Lovaniensia Analecta 165], Leuven-Paris-Dudley 2007. Στη σύντομη αυτή μονογραφία παρατίθεται συνοπτικά η εξέλιξη των γεγονότων της πρώτης εκστρατείας με εκτενή βιβλιογραφία. Με την ίδια περίοδο ασχολείται και ο Γεώργιος Θεοτόκης στη διδακτορική του διατριβή στο πανεπιστήμιο της Γλασκώβης με τίτλο *The Campaigns of the Norman Dukes of Southern Italy Against Byzantium, in the Years between 1071 and 1108 AD*, PhD thesis, Glasgow 2010 (ημερομηνία έγκρισης: 4 Ιουνίου 2010), όπου

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη των γεγονότων της δεύτερης φάσης του πρώτου βυζαντινονορμανδικού πολέμου (φθινόπωρο 1084 - καλοκαίρι 1085) καθώς επισημαίνονται προβλήματα, παραλείψεις και αντιφάσεις που παρουσιάζονται στην παράδοση των γεγονότων του πολέμου ανάμεσα στην «Αλεξιάδα» της Άννας Κομνηνής, τη μοναδική βυζαντινή πηγή που περιγράφει τις βυζαντινονορμανδικές συγκρούσεις, και στις λατινικές πηγές. Τα προβλήματα αυτά είναι: α) Το πρόσωπο του αρχηγού της πρώτης νορμανδικής αποβατικής δύναμης στις ακτές της Ηπείρου, β) ο λιμένας απόπλου του στόλου των Νορμανδών, γ) ο αριθμός των ναυτικών συγκρούσεων στα ανοιχτά της Κέρκυρας, δ) η χρονολόγηση της αμφιλεγόμενης ναυμαχίας στο Βουθρωτό.

Η Άννα Κομνηνή στην Αλεξιάδα επικεντρώνεται στα πεπραγμένα του αυτοκράτορα πατέρα της Αλέξιου Α΄ Κομνηνού. Το έργο της είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί η συγγραφέας ήταν πολύ καλά πληροφορημένη. Ως μέλος της αυτοκρατορικής αυλής είχε πρόσβαση στα κρατικά αρχεία και είχε τη δυνατότητα να συνομιλήσει με κάποιους από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων, στρατηγούς και άλλους υψηλούς αξιωματούχους. Ωστόσο η Άννα Κομνηνή δεν ήταν σύγχρονη με τα γεγονότα της περιόδου που ιστορεί. Γεννήθηκε το 1083, ενώ συνέγραψε το βιβλίο της ανάμεσα στα έτη 1137-1148, όταν ήταν έγκλειστη σε μοναστήρι. Αν και ως κόρη του αυτοκράτορα εξυμνεί τον πατέρα της και δικαιολογεί τα σφάλματά του, εντούτοις προσπαθεί να είναι αντικειμενική, όπως δηλώνει και η ίδια, ακολουθώντας το πρότυπό της, τον μεγάλο ιστορικό της κλασικής αρχαιότητας, τον Θουκυδίδη<sup>2</sup>.

προσεγγίζει μεταξύ άλλων και τον πρώτο βυζαντινονορμανδικό πόλεμο από τη σκοπιά της στρατιωτικής ιστορίας. Για την πορεία των γεγονότων βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Γ΄ (1081-1204)<sup>3</sup>, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 24-46. Βλ. ακόμη τα άρθρα των Β. Dentzer «Topographie der Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinische Reich», *Festschrift des Geographischen Seminars der Universität Breslau zur Begrüßung des XIII. Deutschen Geographentages*, Breslau 1901, του Α. Γλαβίνα «Οι Νορμανδοί στη Θεσσαλία και η πολιορκία της Λάρισας, 1082-1083», *Βυζαντινά* 4 (1984) σ. 33-45 και «Οι Νορμανδοί στην Καστοριά, 1082-1083», *Βυζαντινά* 13.2 (1985 = Δώρημα στον Ι. Καραγιαννόπουλο) σ. 1253-1265 και της Π. Κατσώνη «Δρόμοι και ορεινές διαβάσεις στη μεσαιωνική Δυτική Μακεδονία» (ανακοίνωση υπό δημοσίευση σε επιστημονικό συνέδριο για τα Γρεβενά το 2009) που αναφέρονται σε κάποια από τα ζητήματα που αφορούν στην τοπογραφία και την ακριβέστερη χρονολόγηση των γεγονότων της εκστρατείας.

2. G. Buckler, *Anna Comnena: a Study*, Oxford 1929 repr. 1968, σ. 165-239. – H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία Β΄*, Αθήνα 1992, σ. 225-237. – J. Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army*, Leiden 2002, σ. 3-7. – G. Theotokis, *Campaigns*, σ. 20-25.

Σημαντική πηγή πληροφόρησης για τα γεγονότα του πρώτου βυζαντινονορμανδικού πολέμου είναι και οι λατινικές, νορμανδικές πηγές. Η σημαντικότερη είναι τα «Gesta Roberti Guiscardi» του Γουλιέλμου της Απουλίας, όπου και εξυμνούνται τα κατορθώματα του Νορμανδού δούκα. Ο συγγραφέας έζησε στην Απουλία και συνέταξε ανάμεσα στα έτη 1095-1098 το μακροσκελές αυτό έργο αφιερωμένο στον Ρογήρο Borsa, δευτερότοκο γιο και διάδοχο του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Γνωρίζουμε ελάχιστα για τη ζωή και τις πηγές που χρησιμοποίησε στο έργο του ο Γουλιέλμος της Απουλίας. Όσον αφορά στην περίοδο 1081-1085 ο συγγραφέας διατηρεί κάποιον χαρακτήρα αντικειμενικότητας. Αποδοκιμάζει την υπερπόντια νορμανδική εκστρατεία εναντίον των Βυζαντινών, ενώ προσπαθεί να αναδείξει τον Ρογήρο Borsa αποβλέποντας στην ενίσχυση των δυναστικών του δικαιωμάτων<sup>3</sup>. Μία ακόμη σημαντική πηγή για τα γεγονότα του πολέμου αποτελεί και το «De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius» του Gaufredus Malaterra. Ο συγγραφέας ήταν Νορμανδός μοναχός από τη γαλλική Νορμανδία, που στη συνέχεια μετέβη στη Σικελία. Εκεί συνέγραψε το πόνημά του μεταξύ των ετών 1095-99, κατόπιν αιτήματος του πρώτου κόμη της Σικελίας Ρογήρου Α΄, αδελφού του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Ο Gaufredus Malaterra όμως αφιερώνει ελάχιστους στίχους για την περιγραφή των πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη συνέχεια του πολέμου, μετά την εγκατάλειψη του βυζαντινονορμανδικού μετώπου από τον Ροβέρτο Γυισκάρδο λόγω εσωτερικών προβλημάτων τον Απρίλιο του 1082<sup>4</sup>. Πληροφορίες για τα γεγονότα του βυζαντινονορμανδικού πολέμου αντλούμε και από τα χρονικά του Μπάρι, «Annales Lupi Protospatharii» και «Anonymus Barensis Chronikon», από μεταγενέστερες βενετικές πηγές, καθώς και από το χρονικό του Romualdus, αρχιεπισκόπου του Σαλέρνο<sup>5</sup>.

### Η δεύτερη φάση της νορμανδικής εκστρατείας: η προετοιμασία

Όταν ο Ροβέρτος Γυισκάρδος πληροφορήθηκε από τον Βοημόνδο την αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον των Βυζαντινών κατά την πρώτη φάση της εκστρατείας στενοχωρήθηκε πολύ, αλλά δεν παραιτήθηκε από την προσπάθεια να κατακτήσει τις δυτικές

3. Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard, Édition, Traduction, Commentaire et Introduction*, ed. M. Mathieu, Palermo 1961 σ. 3 κ.ε. – G. Theotokis, *Campaigns*, σ. 11-15. – G. Loud, *The Age*, σ. 5.

4. G. Theotokis, *Campaigns*, σ. 15-17. – G. Loud, *The Age*, σ. 5.

5. G. Theotokis, *Campaigns*, σ. 17-20.

βυζαντινές επαρχίες<sup>6</sup>. Από το καλοκαίρι του 1084 άρχισε να σχεδιάζει την επάνοδό του εκεί<sup>7</sup>. Έστειλε κήρυκες να γνωστοποιήσουν παντού την απόφασή του να επιτεθεί για δεύτερη φορά στο Βυζάντιο και κάλεσε τους υποτελείς και συμμάχους του σε συστράτευση<sup>8</sup>.

Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, όταν πληροφορήθηκε τα σχέδια του Γυισκάρδου, αποφάσισε τη φορά αυτή να δώσει τον κύριο αγώνα στη θάλασσα. Κατασκεύασε εσπευσμένα «τριήρεις» (τρίκροτα), «διήρεις» (δίκροτα) και άλλα μικρότερα σκάφη, τα οποία επάνδρωσε με ικανούς ναυτικούς, για να ενισχύσουν τον ανεπαρκή στόλο του<sup>9</sup>. Με το βυζαντινό ναυτικό παραμελημένο επί δεκαετίες και τον χρόνο να πιέζει ασφυκτικά ο αυτοκράτορας προσκάλεσε τους Βενετούς, τυπικά υποτελείς του, να συνδράμουν ξανά με την ισχυρή ναυτική τους δύναμη, όπως είχαν πράξει και κατά την πρώτη φάση της νορμανδικής εκστρατείας. Ο αυτοκράτορας κάλεσε τον Αύγουστο του 1084 τρεις Βενετούς απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη και με αυτοκρατορικό χρυσόβουλλο παραχώρησε στον Βιτάλε Φαλιέρ (1084-1096), τον νέο δόγη της Βενετίας<sup>10</sup>, τον τίτλο του πρωτοσεβαστού, τον οποίο έφερε και ο προκάτοχός του, και την επικυριαρχία στη Δαλματία και την Κροατία, προσπαθώντας να προσεταιριστεί τον δόγη για τις επερχόμενες συγκρούσεις<sup>11</sup>.

6. Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, edd. D. Reinsch και A. Kambylis, [CFHB 40 Series Berlinensis], Berlin 2001, σ. 175, στ. 23-34.

7. Gaufrerus Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, ed. E. Pontieri, *Rerum Italicarum Scriptores* vol. V.1, Bologna 1927-1928, σ. 81, στ. 29-33. Πβλ. G. Loud, *The Age*, σ. 221.

8. Άννα Κομνηνή, σ. 175, στ. 35-37.

9. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 60-61, 64-66. – H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe - XVe siècles*, (Bibliothèque Byzantine, Etudes 5), Paris 1966, σ. 181.

10. Για την εκλογή του νέου δόγη βλ. A. Τόμα, «The Dating of Alexius' Chrysobull to the Venetians: 1082, 1084 or 1092?», *Byzantinoslavica* 42 (1981) σ. 177. – M. Martin, «The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians and the Early Venetian Quarter in Constantinople», *Byzantinoslavica* 39 (1978) σ. 20. – A. Savvides, *Byzantino-Normannica*, σ. 64. Την αλλαγή εξουσίας στη Βενετία πολλοί ερευνητές την τοποθετούν στα τέλη του φθινοπώρου 1084, μετά την ήττα του βενετικού στόλου στην Κέρκυρα. Βλ. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores* XII, σ. 249. – D. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία. Μελέτη διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, Αθήνα 2004 (ελλην. μετάφρ. υπό X. A. Μουτσοπούλου), σ. 89. – F. Chalandon, *Essai*, σ. 92-93 υποσ. 3. – I. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Γ΄*, σ. 44. Για τη ναυμαχία στην Κέρκυρα βλ. σ. 143-145 της παρούσας μελέτης.

11. Dandolo, *Chronica* 1084 σ. 217, η παραπομπή από τον F. Chalandon, *Essai*, σ. 92. – F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, vol II (A.D. 1025-1204)*<sup>2</sup>, München-Berlin 1995, σ. 102, n. 1109. – D. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σ. 94-95. – M. Martin, *The Chrysobull*, σ. 20-21.

Αρχικά ο Ροβέρτος Γυισκάρδος διέταξε τους επίλεκτους στρατιώτες και ναυτικούς του να τον συναντήσουν στον Τάραντα<sup>12</sup>. Εκεί συγκεντρώθηκε αργότερα το σύνολο των δυνάμεών του, ένα πλήθος από πεζούς και ιππείς πλήρως εξοπλισμένους και εφοδιασμένους από την Απουλία, την Καλαβρία και τη Σικελία αλλά και από σύμμαχες χώρες<sup>13</sup>.

**Αποκλίσεις που διαπιστώνονται μεταξύ της Αλεξιάδας και των λατινικών πηγών.**

**α) Το πρόσωπο του αρχηγού της πρώτης αποβατικής δύναμης στις ακτές της Ηπείρου.**

Σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, ο Νορμανδός δούκας έστειλε ως προπομπούς τους γιους του Ρογήρο Borsa και Γκυ μαζί με όλο το ιππικό να καταλάβουν τον Αυλώνα δημιουργώντας ένα σταθερό προγεφύρωμα, όπως αυτό είχε σχεδιαστεί και κατά την πρώτη φάση του πολέμου. Για τον μικρότερο και τελευταίο γιο του Γυισκάρδου, τον Γκυ, η Άννα Κομνηνή αναφέρει μάλιστα ότι είχε έλθει σε μυστική συμφωνία με τους Βυζαντινούς να εγκαταλείψει τον πατέρα του, ύστερα από την υπόσχεση του Αλέξιου Α΄ για σύναψη συνοικεσίου, παραχώρηση αξιώματος και άφθονων χρημάτων<sup>14</sup>. Κατά την απόβασή της η δύναμη αυτή κυρίευσε με έφοδο την πόλη του Αυλώνα, όπου και τοποθετήθηκε ολιγομελής φρουρά, και κατόπιν κατευθύνθηκε νότια και κυρίευσε το Βουθρωτό της Ηπείρου<sup>15</sup>. Η Άννα Κομνηνή παραδίδει στη συνέχεια πως, όταν ο Γυισκάρδος ενώθηκε με τα στρατεύματα του προγεφυρώματος στο Βουθρωτό, άφησε επιτόπου τους γιούς του (χωρίς να αναφέρει τα ονόματά τους), πριν αποπλεύσει εναντίον της Κέρκυρας<sup>16</sup>. Ο αυτοκράτορας αντέδρασε καλώντας τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους τους Βενετούς να προστρέξουν σε βοήθεια με ισχυρό στόλο, αφού πρώτα τούς υποσχέθηκε να τούς αποδώσει χρήματα πολλαπλάσια από εκείνα που θα ξόδευαν<sup>17</sup>.

12. Gulielmus Apuliensis, σ. 242, στ. 125-131. – Gulielmus Apuliensis, σ. 331.

13. Άννα Κομνηνή, σ. 175, στ. 37-41. – Gulielmus Apuliensis, σ. 242, στ. 129-131. – Gaufredus Malaterra, σ. 81, στ. 34-35. – Lupus Protospatharius, *The Annales Barenses and the Annales Lupi Protospatharii A. D. 802-1102*, έκδ. G. Pertz, M.G.H./SS V, Hannover, 1844. αγγλ. μετάφρ. και σχόλια William Joseph Churchill, University of Toronto 1979, σ. 61, παρ. 213.

14. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 43-48. – F. Chalandon, *Essai*, σ. 92, σημ. 2.

15. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 48-51.

16. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 57-60.

17. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 60-64. – F. Dölger, *Regesten*, n. 1119, σ. 106.

Από τις λατινικές πηγές, ο περισσότερο έγκυρος για τα νορμανδικά πράγματα Γουλιέλμος της Απουλίας, γράφει πως «ο στόλος πέρασε τη θάλασσα και ενώθηκε με τα στρατεύματα που διοικούσε ο άλλος γιος του ένδοξου δούκα», δίχως όμως να κατονομάζει τον γιο που διοικούσε αυτά τα στρατεύματα και δίχως να έχει κάνει προηγουμένως κάποια αναφορά στη διαπεραίωση αυτής της αποβατικής δύναμης<sup>18</sup>. Λίγους στίχους παραπάνω ο συγγραφέας παραδίδει μόνο ότι ο Ροβέρτος Γυισκάρδος πέρασε την Αδριατική συνοδευόμενος από τον γιο του Ρογήρο Borsa<sup>19</sup>. Στη συνέχεια όμως οι τρεις μεγαλύτεροι γιοι του Νορμανδού δούκα, οι Ρογήρος Borsa, Ροβέρτος και Βοημούνδος, εμφανίζονται από τον Γουλιέλμο της Απουλίας να ηγούνται τριών μοιρών σκαφών στη μεγάλη ναυμαχία εναντίον του βενετοβυζαντινού στόλου<sup>20</sup>. Φαίνεται λοιπόν ότι οι δύο πηγές, η Άννα Κομνηνή και ο Γουλιέλμος της Απουλίας, παραδίδουν διαφορετικές πληροφορίες για τον αριθμό και τα πρόσωπα των ηγετών του ιππικού που απέστειλε ως πρώτη αποβατική δύναμη ο Νορμανδός δούκας στα Βαλκάνια.

Βέβαια η συμμετοχή του Γκυ στην εκστρατεία δεν μπορεί να αποκλειστεί με μόνο στοιχείο την παράλειψη της αναφοράς του από τον Γουλιέλμο της Απουλίας. Η παραδιδόμενη από τον Γουλιέλμο της Απουλίας συμμετοχή των τριών άλλων γιων του Νορμανδού δούκα στην τρίτη ναυμαχία, ίσως επιτρέπει την υπόθεση ότι ο Γκυ συμμετείχε στην εκστρατεία, αλλά παρέμεινε στο Βουθρωτό καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα και της άνοιξης, πιθανότατα ως διοικητής της τοπικής φρουράς. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από μια αναφορά της Άννα Κομνηνής, στην οποία ο Γκυ φέρεται να βρίσκεται με τη μητέρα του στο Βουθρωτό και να γλιτώνουν μετά βίας την αιχμαλωσία κατά τη διάρκεια της τελευταίας ναυμαχίας<sup>21</sup>.

Είναι αξιοπρόσεκτο όμως ότι ενώ ο Βοημούνδος δεν αναφέρεται μεταξύ των προπομπών της εκστρατείας ούτε από την Άννα Κομνηνή ούτε από τον Γουλιέλμο της Απουλίας, εμφανίζεται αργότερα από τον Γουλιέλμο της Απουλίας να βρίσκεται στον Γλυκύ ποταμό κατά τον δύσκολο για τους Νορμανδούς χειμώνα του 1084-1085<sup>22</sup>. Η συμμετοχή του Βοημούνδου στη δεύτερη φάση της εκστρατείας αναφέρεται από δύο ακόμη δυτικές πηγές, οι οποίες τον παρουσιάζουν να μη έχει επι-

18. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 150-151.

19. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 144.

20. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 155-158. – βλ. και σ. 143 της παρούσας μελέτης.

21. Άννα Κομνηνή, σ. 178, στ. 17-24. – βλ. και σ. 147 της παρούσας μελέτης.

22. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 222-225. – βλ. και σ. 145 της παρούσας μελέτης.



στρέψει στην Ιταλία το 1084, αλλά να έχει παραμείνει στα Βαλκάνια περιμένοντας τον πατέρα του με ενισχύσεις<sup>23</sup>. Το πλήθος των αναφορών για τον Βοημούνδο, η υψηλή εκτίμηση και εμπιστοσύνη, με την οποία τον περιέβαλλε ο πατέρας του, η εμπειρία του από την πρώτη απόβαση στον Αυλώνα τον Μάρτιο του 1081, η γνώση του τόπου και του εχθρού και η πετυχημένη του δράση με το ιππικό καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης φάσης της εκστρατείας, είναι ενδείξεις πως αυτός πρέπει να ήταν ο προπομπός της δεύτερης φάσης της εκστρατείας και ηγέτης του νορμανδικού ιππικού. Λαμβάνοντας υπ' όψη πως ο Γουλιέλμος της Απουλίας αφιέρωσε το έργο του στον Ρογήρο Borsa, φαίνεται πιθανό ότι ο συγγραφέας απέφυγε σκόπιμα να κατονομάσει τον άλλο γιο του Νορμανδού δούκα. Η αποσιώπηση αυτή πιστεύω ότι προδίδει πως ηγέτης της επιτυχημένης δράσης της πρώτης αποβατικής δύναμης ήταν ο Βοημούνδος, ετεροθαλής αδελφός του Ρογήρου Borsa και αντίπαλός του στην επικείμενη διαδοχή. Σε ό,τι αφορά την Άννα Κομνηνή φαίνεται ότι οδηγείται σε παραδρομές κατά την αφήγηση των γεγονότων της εκστρατείας.

### **β) Ο λιμένας απόπλου του στόλου των Νορμανδών**

Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο της Απουλίας ο Ροβέρτος Γυισκάρδος μετά την αναχώρηση των προπομπών προς τον Αυλώνα κατευθύνθηκε με τον στόλο του από τον Τάραντα, τόπο συγκέντρωσης των στρατευμάτων του, βόρεια στο Πρίντεζι, αντί του εγγύτερου στις ηπειρωτικές ακτές Οτράντο, διότι το λιμάνι του Πρίντεζι ήταν ασφαλέστερο και φυσικά προστατευμένο από τους ανέμους και τις εποχιακές καταιγίδες του φθινοπώρου, που μόλις είχε αρχίσει<sup>24</sup>. Στη συνέχεια ο Γουλιέλμος της Απουλίας παραδίδει πως «ο στόλος πέρασε τη θάλασσα και ενώθηκε με τα στρατεύματα που διοικούσε ο άλλος γιος του ένδοξου δούκα», δίχως όμως να κατονομάζει τον τόπο όπου προσορμίστηκε ο νορμανδικός στόλος<sup>25</sup>.

Η Άννα Κομνηνή από την άλλη δεν κατονομάζει τον αρχικό τόπο συγκέντρωσης του νορμανδικού στόλου. Αναφέρει πως ο Γυισκάρδος με το σύνολο του στόλου του παρέπλευσε την ακτή απέναντι από το

23. Ο Gaufredus Malaterra, III κεφ. XL στ. 35-1 σελ. 81-82 γράφει πως ο Βοημούνδος ενώθηκε με τα στρατεύματα του πατέρα του κατά την αποβίβασή του, ενώ ο Romulad de Salerne, Chronicon, ed. Arndt, M.G.H. SS XIX 1085 αναφέρει ότι ενώθηκε μαζί του μετά τη νορμανδική νίκη στη ναυμαχία εναντίον του βενετοβυζαντινού στόλου. – Βλ. και Gulielmus Apuliensis, σ. 332.

24. Gulielmus Apuliensis, σ. 242, στ. 131-139. – Το Πρίντεζι αναφέρει ως λιμάνι απόπλου και ο Lupus Protospatharius, σ. 61. – B. Dentzer, *Topographie*, σ. 97.

25. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 150-151.

Βουθρωτό και έφτασε στο Πρίντεζι, απ' όπου σκόπευε να διαπεραιωθεί στην «Ιλλυρία»<sup>26</sup>. Η Άννα Κομνηνή συνεχίζει όμως αναφέροντας πως όταν ο Νορμανδός δούκας πληροφορήθηκε πως το πέρασμα θα ήταν συντομότερο από το Οτράντο, επέλεξε να διαπεραιωθεί από εκεί προς τον Αυλώνα<sup>27</sup>.

Στο σημείο αυτό ουσιαστικά οι μαρτυρίες των πηγών αλληλοσυμπληρώνονται επιτρέποντας τη λεπτομερή ανασύνθεση των γεγονότων. Είναι πολύ πιθανό ο νορμανδικός στόλος να παρέμενε ελλιμενισμένος για όσο διάστημα χρειαζόταν στο ασφαλές λιμάνι του Πρίντεζι και κατόπιν να παρέπλευσε την ακτή, για να μη διακινδυνεύσει στα ανοιχτά, νότια ως το Οτράντο, από όπου και διαπεραιώθηκε τελικώς στην εγγύτατη και υπό νορμανδικό έλεγχο πόλη του Αυλώνα.

Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, αφού αποχαιρέτησε τη σύζυγό του Σιγκελκάιτα και όσους παρέμειναν στη Ν. Ιταλία, πέρασε την Αδριατική με 120 πολεμικά πλοία και αρκετά ακόμη μεταγωγικά<sup>28</sup> και αποβι-

26. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 52-54.

27. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 54-57. Το Οτράντο αναφέρει ως λιμάνι απόπλου και ο Gaufredus Malaterra, σ. 81, στ. 34-35. – F. Chalandon, *Essai*, σ. 91.

28. Οι πηγές δεν παραδίδουν ακριβείς πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των στρατιωτών του Ροβέρτου Γυισκάρδου στη δεύτερη αυτή φάση του πολέμου. Ο Γουλιέλμος της Απουλίας αναφέρει πως ο Νορμανδός δούκας πέρασε την Αδριατική με 120 πολεμικά πλοία και επιπλέον μεταγωγικά. Στον αριθμό αυτό δεν υπολογίζει τα πλοία που μετέφεραν το ιππικό και είχαν ξεκινήσει νωρίτερα ως προπομποί της εκστρατείας. Στην πρώτη φάση της εκστρατείας (1081), σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, σ. 50-51, στ. 30-35, η νορμανδική δύναμη αριθμούσε 30.000 στρατιώτες, οι οποίοι είχαν επιβιβαστεί σε 150 πλοία: «έκάστης νηός άνδρας άπολαμβανούσης διακοσίους μεθ' όπλων και ίππων, καί ούτως έχόντων παρασκευής» (χωρίς να υπολογίζεται επίσης το πρώτο ιππικό εκστρατευτικό σώμα του Βοημούνδου). Από τους νεότερους μελετητές κάποιιοι (Ι. Καραγιαννόπουλος, J. Birkenmeier) αποδέχονται την πληροφορία που παραδίδει η Άννα Κομνηνή, ενώ άλλοι (F. Chalandon, M. Chinaball, G. Theotokis) θεωρούν τον αριθμό των 30.000 στρατιωτών υπερβολικό, με το επιχείρημα ότι η Άννα Κομνηνή θα ήθελε προφανώς να τονίσει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο αυτοκράτορας πατέρας της και να δικαιολογήσει τις διαδοχικές ήττες του. Κανείς όμως δεν αμφισβήτησε τη χωρητικότητα των πλοίων, όπως την παραδίδει η Βυζαντινή ιστοριογράφος. Μπορούμε να θεωρήσουμε τον αριθμό των 120 -πολεμικών μόνο- πλοίων που παραδίδει ο Γουλιέλμος της Απουλίας ως αληθή, εφόσον ο εν λόγω συγγραφέας ήταν αντικειμενικός. Αν όμως υποθέσουμε πως και οι Νορμανδοί συγγραφείς θα ήθελαν και αυτοί να δικαιολογήσουν τις αποτυχίες των ηγετών τους αποδίδοντάς τους μικρότερες αριθμητικές δυνάμεις, μπορούμε να θεωρήσουμε τον αριθμό των 120 πλοίων ως τον μικρότερο δυνατό. Αν λοιπόν η χωρητικότητα των πλοίων ήταν περί τους 200 άνδρες, όπως υπολόγισε η Άννα Κομνηνή για την πρώτη φάση της εκστρατείας, τότε ο αριθμός των Νορμανδών που εισέβαλαν στο Βυζάντιο το 1084 θα ήταν λίγο μικρότερος συγκριτικά με το 1081, ίσως περί τους 25.000 άνδρες. Ο G. Theotokis, *Campaigns*, σ. 250-251 θεωρεί ότι το 1081 το σύνολο των Νορμανδών στρατιωτών που πέρασαν την Αδριατική θα πρέπει να ήταν περί τους

βάστηκε στον Αυλώνα τον Σεπτέμβριο του 1084, συνοδευόμενος από τον Ρογήρο Borsa και τους υπόλοιπους γιους του<sup>29</sup>. Κατόπιν, πλέοντας νότια, παράλληλα με την ακτή έφτασε στο Βουθρωτό, όπου και ενώθηκε με τον Βοημούνδο και τα στρατεύματά του<sup>30</sup>.

Πρωταρχικός στόχος του Γυισκάρδου ήταν να λύσει την πολιορκία της ακρόπολης της Κέρκυρας, την οποία υπερασπιζόταν η νορμανδική φρουρά από τους Βυζαντινούς για αρκετούς μήνες<sup>31</sup>. Όμως δυνατές καταγίδες εμπόδισαν τη συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων και καθήλωσαν τον νορμανδικό στόλο για δύο μήνες στο Βουθρωτό<sup>32</sup>.

15.000 ή 10.000. Στη δεύτερη αυτή φάση της εκστρατείας, που είχε πιο εύκολα επιτεύξιμους στόχους, εκτιμά ότι οι Νορμανδοί θα πρέπει να ήταν κατά πολύ λιγότεροι και υπολογίζει τον αριθμό των Νορμανδών στρατιωτών το πολύ σε 6.000. Στο συμπέρασμα αυτό φθάνει με τον εξής συλλογισμό: αφαίρεσε από το σύνολο των 120 πλοίων τα 25 (;) μεγάλα πολεμικά που αναφέρει ο Γουλιέλμος της Απουλίας (η πηγή αναφέρει όμως 5 τριήρεις υπό τη διοίκησή του Γυισκάρδου και 5 για κάθε έναν από τους τρεις αναφερόμενους γιους του  $4 \times 5 = 20$  βλ. σ. 143 της παρούσας μελέτης) και τα 80-90 (;), που υπολόγισε ότι απέμειναν, τα χαρακτηρίζει μεταγωγικά:  $(120-20=100)$ . Κατόπιν πολλαπλασίασε τα 85 περίπου μεταφορικά πλοία που υπολόγισε επί τον αριθμό των 108 ανδρών που πιθανόν θα μετέφεραν, μιας και αυτή ήταν η χωρητικότητα του βυζαντινού δρόμωνα του 10<sup>ου</sup> αιώνα, και κατέληξε στον αριθμό 9.180. Τέλος, θεωρώντας ο ίδιος τον αριθμό αυτό υπερβολικό, πρότεινε τη μείωσή του κατά τουλάχιστον ένα τρίτο, δηλαδή το πολύ 6.000 άνδρες. Θεωρώ όμως ότι κατά τη διάρκεια ταξιδιού μίας μόλις ημέρας από το Οτράντο στον Αυλώνα θα μπορούσαν να μεταφερθούν περισσότεροι από 108 πεζοί στρατιώτες σε κάθε μεταγωγικό πλοίο, καθώς επίσης και κάποιος επιπλέον αριθμός στρατιωτών σε κάθε πολεμικό (άλλωστε χρειάζονται πολεμιστές και σε αυτά). Επιπρόσθετα υπάρχει και η πληροφορία της Άννας Κομνηνής για τη χωρητικότητα των νορμανδικών πλοίων του 1081, που δεν έχει αμφισβητηθεί από την έρευνα. Επίσης, αφού το σύνολο του ιππικού είχε διαπεραιωθεί ήδη, σύμφωνα με τον Γουλιέλμο της Απουλίας, ένας στόλος 120 πλοίων δίχως τη δύσκολη μεταφορά αλόγων, θα μπορούσε σίγουρα να μεταφέρει πολλούς παραπάνω από τους υπολογιζόμενους από τον Γ. Θεοτόκη στρατιώτες. Τέλος, δεν είναι δυνατόν να ξεκίνησαν από την Ιταλία τον Σεπτέμβριο του 1084 μόνο 6.000 άνδρες, όταν οι πηγές αναφέρουν τον θάνατο 10.000 Νορμανδών στρατιωτών κατά τη διάρκεια του δύσκολου χειμώνα του 1084-85 (βλ. σ. 145 της παρούσας μελέτης) γεγονός το οποίο δεν επέτρεψε τη συνέχιση των νορμανδικών επιχειρήσεων.

29. Gulielmus Apuliensis, σ. 242-244, στ. 140-150. – Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 55. Ο μήνας Σεπτέμβριος αναφέρεται από τον Gaufrerus Malaterra, σ. 81, στ. 34.

30. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 56-57. Για τον Βοημούνδο ως ηγέτη του προγεφυρώματος σε Αυλώνα και Βουθρωτό βλ. παραπάνω.

31. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 57-58. – D. M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σ. 89.– A. Savvides, *Byzantino-normannica*, σ. 63-64. – G. Loud, *The Age*, σ. 222.

32. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 152-153. – F. Chalandon, *Essai*, σ. 92. – Gulielmus Apuliensis, σ. 332. Η Άννα Κομνηνή σε κάποιο αμφιλεγόμενο της χωρίο (Άννα Κομνηνή, σ. 124-126 κεφ. III.1-3) τοποθετεί, ως φαίνεται, στο 1082-1083 γεγονότα του 1084-1085. Μετά την αναφορά των αποτελεσμάτων της βενετικής νίκης σε ναυμαχία τον Ιούλιο του 1081, παρεμβάλλει μια σειρά από προβληματικά ως προς τη χρονολόγησή

Όταν καλύτερευσαν οι καιρικές συνθήκες<sup>33</sup>, τον Νοέμβριο του 1084, ο βενετικός στόλος υπό την ηγεσία του γιου του Δόγη<sup>34</sup> εμφανίστηκε στο Ιόνιο και αγκυροβόλησε στο λιμάνι των Πασάρων, στην ανατολική ακτή της Κέρκυρας, όπου ενώθηκε με τον βυζαντινό<sup>35</sup>.

### γ) *Ναυτικές συγκρούσεις στα ανοιχτά της Κέρκυρας*

Στη θαλάσσια περιοχή ανάμεσα στην Κέρκυρα και την Ήπειρο ο νορμανδικός στόλος συγκρούστηκε με τον ενωμένο βενετοβυζαντινό στόλο. Η Άννα Κομνηνή παραδίδει στην αναλυτική περιγραφή της ότι στην περιοχή διεξήχθησαν συνολικά τέσσερις ναυμαχίες. Ο Γουλιέλμος της Απουλίας αλλά και τα μεταγενέστερα λατινικά χρονικά των Lupus Protospatharius (1<sup>ο</sup> μισό 12<sup>ου</sup> αι.) και Romualdus του Σαλέρνου (2<sup>ο</sup> μισό 12<sup>ου</sup> αι.) παραδίδουν τη διεξαγωγή μίας ναυμαχίας, τη μοναδική, στην οποία νίκησαν οι Νορμανδοί.

Σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, όταν πληροφορήθηκε την έλευση του εχθρικού βενετοβυζαντινού στόλου,

τους γεγονότα, ώσπου να φθάσει στην περιγραφή των κινήσεων του Αλέξιου Α΄ τον Αύγουστο του 1081. Μεταξύ άλλων ο νορμανδικός στόλος εμφανίζεται να μη αποτολμά έξοδο και να παραμένει αγκυροβολημένος επί δύο μήνες λόγω κακοκαιρίας στο λιμάνι της Ιεριχούς, ενώ ο νορμανδικός στρατός διαχείμαζε (τον χειμώνα του 1082/83;) στον ποταμό Γλυκύ της Θεσπρωτίας (πρβ. Gulielmus Apuliensis, σ. 246, στ. 202-210). Οι Νορμανδοί παρουσιάζονται να λιμοκτονούν στο στρατόπεδό τους στον Γλυκύ, διότι παρεμποδιζόταν ο ανεφοδιασμός τους από τους υπερασπιστές του Δυρραχίου (αν και ο Γλυκύς βρίσκεται εκατοντάδες χιλιόμετρα νοτιώς του Δυρραχίου). Η Άννα Κομνηνή συνεχίζει περιγράφοντας πως κατά τη διάρκεια του χειμώνα εκείνου (1082/83;) μία μολυσματική ασθένεια αποδεκάτισε τους Νορμανδούς στον Γλυκύ και ότι κατάφερε ο Γυισκάρδος να καθελκύσει στη θάλασσα τα πλοία του, τα οποία είχαν προσαράξει στην άνυδρη από την ξηρασία του καλοκαιριού (του 1083;) κοίτη του Γλυκέος ποταμού. Τα γεγονότα που περιγράφει η Άννα Κομνηνή σχετικά με τις δυσκολίες των Νορμανδών στον Γλυκύ ποταμό (Άννα Κομνηνή, σ. 125-126, στ. 64-84) είναι πανομοιότυπα με εκείνα που παραθέτει για την περίοδο του χειμώνα του 1084/5 και των αρχών του θέρους του 1085 ο καλύτερα ενημερωμένος για τους Νορμανδούς Γουλιέλμος της Απουλίας (Gulielmus Apuliensis, σ. 246-248, στ. 210-220 και σ. 248-250, στ. 241-254 πρβ. και σ. 145-146 της παρούσας μελέτης). Περισσότερα για το προβληματικό αυτό κεφάλαιο της Άννας Κομνηνής βλ. Gulielmus Apuliensis, σ. 36, σ. 319-320, σ. 332 και A. Tüma, *Dating*, σ. 171-185, σ. 180-181, οι οποίοι καταδεικνύουν τα χρονολογικά προβλήματα του συγκεκριμένου κεφαλαίου της Αλεξιάδας και θεωρούν ότι δεν εντάσσονται στην πρώτη φάση της εκστρατείας. Βλ. όμως και G. Buckler, *Anna Comnena*, σ. 408-413, η οποία ακολουθεί την περιγραφή της Άννας Κομνηνής, δίχως να λαμβάνει υπόψη τη χρονική σειρά των γεγονότων, όπως τα παραδίδει ο Γουλιέλμος της Απουλίας.

33. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 154.

34. Lupus Protospatharius, σ. 61, παρ. 213.

35. Άννα Κομνηνή, σ. 177, στ. 69-70. Η ακριβής τοποθεσία των Πασάρων δεν μας είναι γνωστή.

κατευθύνθηκε με όλα του τα πλοία στο κοντινό λιμάνι της Κασσιόπης, στη βορειοανατολική ακτή της Κέρκυρας, απέναντι από το Βουθρωτό. Ο βενετοβυζαντινός στόλος έσπευσε από το λιμάνι των Πασάρων στην Κασσιόπη και νίκησε τον νορμανδικό σε δύο ναυμαχίες, που έλαβαν χώρα μπροστά στο λιμάνι με διαφορά τριών ημερών. Κατόπιν ο συμμαχικός στόλος αποσύρθηκε στο λιμάνι των Πασάρων και είτε από υπερβολική αυτοπεποίθηση, είτε υποτιμώντας τους Νορμανδούς, δεν εκμεταλλεύτηκε τις νίκες του αλλά αντιθέτως αδράνησε και τους αγνόησε. Οι Βενετοί μάλιστα επέλεξαν τα γρηγορότερα πλοία τους και τα έστειλαν στην πόλη τους, για να ανακοινώσουν τη νίκη τους εναντίον των Νορμανδών. Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, όταν ενημερώθηκε για την κίνηση αυτή από έναν Βενετό αυτόμολο ονόματι Πέτρο Κονταρίνι, αποφάσισε να επιτεθεί αιφνιδιαστικά στον εχθρικό στόλο στο λιμάνι της πόλης της Κέρκυρας, όπου ήταν αγκυροβολημένος εκείνη την εποχή, στα τέλη Νοεμβρίου του 1084<sup>36</sup>.

Ορισμένοι ερευνητές παραλείπουν να αναφερθούν στις δύο πρώτες αυτές ναυμαχίες, δίχως να το αιτιολογούν. Ο Β. Dentzer θεωρεί ότι οι δύο αυτές πρώτες βενετικές νίκες δεν ήταν σημαντικές, διότι ο Γυισκάρδος είχε τη δυνατότητα να αντεπιτεθεί και επειδή δεν παραδίδονται από καμία άλλη πηγή εκτός της Αλεξιάδας<sup>37</sup>.

Όλες όμως οι πηγές, που περιγράφουν τα γεγονότα της δεύτερης φάσης της εκστρατείας, παραθέτουν την τρίτη και σημαντικότερη ίσως ναυμαχία. Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο της Απουλίας, ο Νορμανδός δούκας χώρισε το στόλο του σε τέσσερις μοίρες με διοικητές τον ίδιο και τους γιούς του Ρογήρο, Βοημούνδο και Ροβέρτο. Κάθε μοίρα αποτελούνταν από πέντε μεγάλα πλοία συνοδευόμενα από μικρότερα σκάφη υποστήριξης. Οι Βενετοί διέθεταν εννέα ψηλά τρίκροτα βαριά πολεμικά πλοία, ενώ οι Βυζαντινοί είχαν μεγάλο αριθμό μικρότερων σκαφών, «χελάνδια»<sup>38</sup>. Η Άννα Κομνηνή παραδίδει πως οι Βενετοί

36. Άννα Κομνηνή, σ. 176-177, στ. 69-88. – Α. Savvides, *Byzantino-normannica*, σ. 64. – Για την Κασσιόπη βλ. P. Soustal & J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia*, T.I.B. 3, Wien 1981, σ. 172. Για τη χρονολόγηση βλ. Romulad de Salerne, η παραπομπή από τον Gulielmus Apuliensis, σ. 332.

37. B. Dentzer, *Topographie*, σ. 98.

38. Gulielmus Apuliensis, σ. 244, στ. 155-162. Η Άννα Κομνηνή, σε αντίθεση με τον Γουλιέλμο της Απουλίας, αναφέρει ότι ο Ροβέρτος Γυισκάρδος είχε αφήσει τους γιους του στο Βουθρωτό, όταν απέπλευσε με τον στόλο του για την Κασσιόπη της Κέρκυρας. Ίσως μετά τις δύο πρώτες ήττες του στην Κασσιόπη να επέστρεψε στην εγγύτατη βάση του στο Βουθρωτό, απ' όπου με όλες του τις δυνάμεις και συνοδευόμενος από τους τρεις αναφερόμενους γιους του (εκτός του Γκυ), να απέπλευσε για το λιμάνι της Κέρκυρας. Άννα Κομνηνή, σ. 176, στ. 58-60. Για την πιθανή παραμονή του Γκυ στο Βουθρωτό βλ. σ. 138 της παρούσας μελέτης.

κράτησαν αμυντική στάση, έδεσαν με караβόσχοινα τα μεγάλα τους πλοία σχηματίζοντας πελαγολιμένα και μέσα του οδήγησαν τα μικρότερα βυζαντινά<sup>39</sup>.

Κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας, εκτός από τα πυκνά πυρά των εκηβόλων όπλων που εξαπέλυε ο συμμαχικός στόλος, οι Βενετοί εκσφενδόνιζαν επιπλέον και σιδερένια βαρίδια από τα ψηλότερα καταστρώματά τους, εμποδίζοντας τους Νορμανδούς να τους προσεγγίσουν. Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος διέταξε τότε τον Ρογήρο να σπάσει τις αντίπαλες γραμμές και να επιτεθεί με τα πλοία του στα μικρότερα βυζαντινά σκάφη, για να τα αποσπάσει από τον υπόλοιπο στόλο. Οι Βυζαντινοί, αδυνατώντας να αντισταθούν, υποχώρησαν και έτσι τα μεγάλα δυσκίνητα βενετικά πλοία έμειναν δίχως υποστήριξη. Αμέσως ο Γυισκάρδος και οι γιοί του επιτέθηκαν στους Βενετούς με όλες τους τις δυνάμεις<sup>40</sup>. Τα βενετικά πλοία είχαν ελαφρύνει πολύ, διότι είχαν καταναλωθεί όλες οι προμήθειες από τα αμπάρια, και έτσι έχασαν τη σταθερότητά τους. Το αποτέλεσμα ήταν, όποτε οι στρατιώτες που επέβαιναν σε αυτά συγκεντρώνονταν όλοι μαζί στη μία πλευρά του καταστρώματος για να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς, τα σκάφη να βυθίζονται αΐτανδρα<sup>41</sup>.

Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο της Απουλίας βυθίστηκαν συνολικά επτά βενετικά τρίκροτα, ενώ τα υπόλοιπα δύο και επτά μικρότερα βυζαντινά πλοία καταλήφθηκαν από τους Νορμανδούς<sup>42</sup>. Οι απώλειες, κυρίως των Βενετών, σε ανθρώπινο δυναμικό ήταν τεράστιες. Η Άννα Κομνηνή αναφέρει ότι 13.000 Βενετοί πολεμιστές πνίγηκαν μόνο κατά τη βύθιση των πλοίων τους<sup>43</sup>, αριθμός ιδιαίτερα υπερβολικός για τα επτά βυθισμένα τρίκροτα. Οι αριθμοί των συνολικά 5.000 νεκρών<sup>44</sup> και των 2.500 Βενετών κυρίως αιχμαλώτων<sup>45</sup>, φαίνεται να βρίσκονται πιο κοντά στην αλήθεια. Σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή ο Ροβέρτος Γυισκάρδος φέρθηκε με μεγάλη σκληρότητα στους Βενετούς αιχμαλώτους ακρωτηριάζοντας πολλούς από αυτούς, ενώ επέτρεψε την εξαγορά των υπολοίπων από τους συγγενείς τους. Συγχρόνως τούς πρότεινε την έναρξη διαπραγματεύσεων για σύναψη ειρήνης, την οποία όμως

39. Άννα Κομνηνή, σ. 177, στ. 88-92.

40. Gulielmus Apuliensis, σ. 244-246, στ. 163-188.

41. Άννα Κομνηνή, σ. 178, στ. 96-6.

42. Gulielmus Apuliensis, σ. 246, στ. 189-191 και 197-198. Ο Lupus Protospatharius σ. 61, παρ. 214 παραδίδει τη βύθιση δύο μόνο βενετικών πλοίων και την αιχμαλωσία άλλων πέντε.

43. Άννα Κομνηνή, σ. 178, στ. 5.

44. Lupus Protospatharius, σ. 61, παρ. 214.

45. Gulielmus Apuliensis, σ. 246, στ. 193-197.

αρνήθηκαν, παραμένοντας πιστοί στον αυτοκράτορα<sup>46</sup>. Μετά τη μεγάλη του νίκη ο Ροβέρτος Γυισκάρδος κατέλαβε το νησί της Κέρκυρας και απελευθέρωσε τη νορμανδική φρουρά<sup>47</sup>.

Σύμφωνα με τις νορμανδικές πηγές αυτή ήταν η πρώτη και τελευταία ναυμαχία που έλαβε χώρα μεταξύ Νορμανδών και του ενωμένου βενετοβυζαντινού στόλου κατά τη δεύτερη φάση του πολέμου. Η Άννα Κομνηνή όμως αναφέρει και μία ακόμη ναυμαχία (τέταρτη) στο Βουθρωτό.

#### **δ) Η αμφιλεγόμενη ναυμαχία στο Βουθρωτό.**

Ο Γουλιέλμος της Απουλίας στη συνέχεια της αφήγησής του, μετά τη νορμανδική νίκη και την κατάληψη της Κέρκυρας, περιγράφει τη δύσκολη διαχείριση του νορμανδικού στρατού στις ακτές της Ηπείρου και την επανεκκίνηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων την άνοιξη του 1085. Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, για να προστατέψει τα πλοία του από τις καιρικές συνθήκες του επερχόμενου χειμώνα, αποφάσισε να τα τραβήξει στη στεριά, στις εκβολές του Γλυκέος ποταμού, στο σημερινό λιμάνι του Φαναρίου. Εκεί έμειναν οι πεζοί στρατιώτες και οι ναύτες του, ενώ ο ίδιος με το ιππικό πήγαν να διαχειμάσουν στη Βόνιτσα, στη νότια ακτή του Αμβρακικού κόλπου<sup>48</sup>.

Το δριμύ ηπειρωτικό ψύχος που ενέσκηψε στην περιοχή<sup>49</sup>, η έλλειψη τροφίμων<sup>50</sup>, ίσως λόγω παρεμπόδισης του νορμανδικού εφοδιασμού από βυζαντινά στρατεύματα<sup>51</sup>, και μια μεταδοτική ασθένεια που εξαπλώθηκε ταχύτατα<sup>52</sup>, προκάλεσαν τεράστιες απώλειες στους Νορμανδούς. Σε λιγότερο από τρεις μήνες πέθαναν σχεδόν 10.000 άνδρες· ναύτες, πεζικάριοι και ιππείς, ανάμεσά τους και 500 από τους βαρόνους και τους άλλους ευγενείς ιππότες<sup>53</sup>. Από την επιδημία προσβλήθηκε και ο ίδιος ο Βοημούνδος, ο οποίος ζήτησε και έλαβε την άδεια από τον πατέρα του να επιστρέψει στην Ιταλία για να αναρρώσει<sup>54</sup>.

Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος δεν πτοήθηκε από τα ατυχή αυτά γεγονό-

46. Άννα Κομνηνή, σ. 178, στ.7-17.

47. Gulielmus Apuliensis, σ. 246, στ. 199-201.

48. Gulielmus Apuliensis, σ. 246, στ. 202-210. πρβ. Άννα Κομνηνή, σ. 125, στ. 60-61.

49. Gulielmus Apuliensis, σ. 246, στ. 210-211. πρβ. Άννα Κομνηνή, σ. 125, στ. 64.

50. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 212.

51. Άννα Κομνηνή, σ. 125, στ. 60-64.

52. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 213. πρβ. Άννα Κομνηνή, σ.125, στ. 66, 69.

53. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 214-220. πρβ. Άννα Κομνηνή, σ. 125, στ. 66-70.

54. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 223-227.

τα<sup>55</sup> και την άνοιξη του 1085 διέταξε τον Ρογήρο Borsa να μεταβεί με τμήμα στρατού και στόλου στην Κεφαλονιά και να την κυριεύσει<sup>56</sup>. Η κατάκτηση της Κεφαλονιάς, έδρα του ναυτικού θέματος Κεφαλληνίας και με ιδιαίτερη στρατηγική σημασία λόγω της θέσης της στην είσοδο του Πατραϊκού κόλπου, θα έδινε στον δούκα της Απουλίας το πλεονέκτημα της χρησιμοποίησής της ως βάσης επιχειρήσεων εναντίον της Στερεάς Ελλάδος και της Πελοποννήσου<sup>57</sup>. Οι περιοχές αυτές διέθεταν ανεπαρκή άμυνα και ήταν μακριά από την Κωνσταντινούπολη, δυσχεραίνοντας έτσι την άμεση πρόσβαση του βυζαντινού στρατού. Με την κατοχή της Κεφαλονιάς δινόταν ακόμη η ευκαιρία στον Γυισκάρδο να επεκτείνει την κυριαρχία του στις πόλεις των Αθηνών, Κορίνθου και Θηβών, όπου ανθούσε το ιδιαίτερα προσοδοφόρο εμπόριο μεταξιού<sup>58</sup>.

Στα τέλη Μαΐου του ίδιου χρόνου<sup>59</sup>, ο Ροβέρτος Γυισκάρδος επέστρεψε στα πλοία του, τα οποία είχε ανελκύσει στον Γλυκύ ποταμό, επιδιώκοντας να ανοιχτεί πάλι στο πέλαγος, για να κατακτήσει και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου<sup>60</sup>. Όμως, λόγω της υψηλής θερμοκρασίας της εποχής, που ήταν μάλιστα ακόμη υψηλότερη εκείνη τη χρονιά, η στάθμη του νερού ήταν πολύ χαμηλή και οι Νορμανδοί αδυνατούσαν να σύρουν τα πλοία στη θάλασσα. Τότε ο Γυισκάρδος επινόησε ένα τέχνασμα. Έδωσε διαταγή στους στρατιώτες του να μπήξουν πασσάλους και να τους δέσουν κατά μήκος του ποταμού στενεύοντας την κοίτη του. Έτσι το νερό συγκεντρώθηκε στη στενή τεχνητή διώρυγα, η στάθμη του ανέβηκε, ανυψώνοντας τα πλοία που είχαν προσαράξει, και γλιστρώντας με τη βοήθεια του ρεύματος και με τις προσπάθειες των Νορμανδών τα πλοία ρίχτηκαν στη θάλασσα<sup>61</sup>.

55. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 221-222.

56. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 228-231. – Άννα Κομνηνή, σ. 179, στ. 43-44.

57. Βλ. Μ. Angold, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία: Μία πολιτική ιστορία 1025-1204*<sup>2</sup>, Αθήνα 1997 (ελλην. μετάφρ. υπό Ευαγ. Καργιανιώτη), σ. 218 για την άποψη αυτή. – Α. Savvides, *Byzantino-normannica*, σ. 66. Ο Lupus Protospatharius αναφέρει ότι ο δούκας της Απουλίας, μετά την κατάκτηση της Κεφαλονιάς, ετοιμαζόταν να μεταβεί με μεγάλη ναυτική δύναμη και αναρίθμητα πλήθη στρατιωτών στην Κωνσταντινούπολη. Lupus Protospatharius, σ. 61, παρ. 216. Ο Β. Dentzer, *Topographie*, σ. 99 εκφράζει την ίδια άποψη, αν και δεν παραπέμπει στη συγκεκριμένη πηγή.

58. βλ. G. Theotokis, *Campaigns*, σ. 251, 255 για την άποψη αυτή.

59. Η ημερομηνία προκύπτει από την περιγραφή του Γουλιέλμου της Απουλίας, που τοποθετεί τα γεγονότα στον ίδιο χρόνο με τον θάνατο του Πάπα Γρηγόριου Ζ', 25 Μαΐου 1085. Gulielmus Apuliensis, σ. 250-251, στ. 255-256.

60. Gulielmus Apuliensis, σ. 248, στ. 235-240.

61. Gulielmus Apuliensis, σ. 248-250, 241-254. πρβ. Άννα Κομνηνή, σ. 125-126, στ. 70-84.



Τα γεγονότα αυτά παραδίδονται σχεδόν πανομοιότυπα και στο αμφιλεγόμενο χωρίο της Αλεξιάδας της περιόδου 1082-1083<sup>62</sup>. Στη συνέχεια όμως της διήγησης των γεγονότων, μετά τη μεγάλη νορμανδική νίκη στη ναυμαχία της Κέρκυρας στα τέλη Νοεμβρίου του 1085 και την άρνηση των Βενετών για ειρηνικές διαπραγματεύσεις, η Άννα Κομνηνή δεν αναφέρεται στις νορμανδικές ατυχίες, αλλά παραδίδει μία ακόμη ναυμαχία, την τέταρτη και τελευταία της δεύτερης φάσης της εκστρατείας. Γράφει πως «αφού κύλησε λίγος καιρός και οι Βενετοί ναυπήγησαν δρόμωνες, τριήρεις και άλλα μικρότερα και ταχύπλοα σκάφη, κατευθύνθηκαν εναντίον του Ροβέρτου με μεγαλύτερη δύναμη. Τον συνάντησαν σταθμευμένο κοντά στο Βουθρωτό, τού επιτέθηκαν και τον νίκησαν κατά κράτος σκοτώνοντας πολλούς άνδρες του και πνίγοντας ακόμα περισσότερους. Μόλις και διέφυγε την αιχμαλωσία ο γιος του Γκυ και η σύζυγός του Σιγκελκάιτα. Και αφού κέρδισαν αυτή τη λαμπρή νίκη εναντίον του, ανακοίνωσαν τα πάντα στον αυτοκράτορα»<sup>63</sup>. Στη συνέχεια η Άννα Κομνηνή παρουσιάζει το χρυσόβουλλο της παραχώρησης από τον Αλέξιο Α΄ των βενετικών προνομίων, ως ανταμοιβή για τη νίκη τους σε βάρος των Νορμανδών: «διὰ πολλῶν τούτους ἀμειψάμενος δωρεῶν»<sup>64</sup>.

62. Βλ. σημ. 32 της παρούσας μελέτης.

63. Άννα Κομνηνή, σ. 178, στ. 17-24.

64. Άννα Κομνηνή, σ. 178-179, στ. 25-40. Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός υπέγραψε στην Κωνσταντινούπολη το χρυσόβουλλο, με το οποίο παραχωρήθηκαν στους Βενετούς σειρά σημαντικότερων προνομίων για τις στρατιωτικές υπηρεσίες που προσέφεραν. Όπως αναγράφεται στο προοίμιο, οι Βενετοί, οι πολυτιμότεροι σύμμαχοι του αυτοκράτορα, ανταμείβονταν για τον αγώνα τους στο Δυρράχιο (Ιούλιος 1081), τις βαριές τους απόλλειες, τη συνεχή ναυτική τους υποστήριξη και τούς δίνονταν κίνητρα για να συνεχίσουν να αγωνίζονται. Οι κύριοι όροι του χρυσόβουλλου αφορούσαν την παραχώρηση αξιωμάτων με τους ετήσιους μισθούς τους, την παραχώρηση κτιρίων και εγκαταστάσεων σε παραθαλάσσιες περιοχές της Κωνσταντινούπολης και του Δυρραχίου και κυρίως το δικαίωμα να εμπορεύονται στα περισσότερα λιμάνια της Αυτοκρατορίας, δίχως να καταβάλλουν οποιοδήποτε είδος φόρου ή δασμού. Η Γαληνοτάτη Δημοκρατία, εκμεταλλευόμενη τα προνόμια αυτά, έθεσε τους υπόλοιπους Ιταλούς και Βυζαντινούς εμπόρους εκτός ανταγωνισμού, πλούτισε, και έγινε σύντομα μεγάλη δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Κλονίστηκε όμως το εμπορικό σύστημα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και μειώθηκαν τα έσοδά της με καταστροφικές συνέπειες για την οικονομία της. Εντούτοις, τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, οι υπηρεσίες που προσέφεραν στον Αλέξιο οι Βενετοί με τον στόλο τους ήταν απαραίτητες, δίχως τις οποίες δεν θα μπορούσε να νικήσει τελικώς στον πόλεμο. Το χρυσόβουλλο σώζεται σε λατινικές μεταφράσεις ενσωματωμένες στα μεταγενέστερα χρυσόβουλλα ανανέωσής του επί αυτοκρατορίας Μανουήλ Κομνηνού (1147) και Ισαάκιου Αγγέλου (1187), με μικρές διαφοροποιήσεις. Οι χρονολογίες που παραδίδονται από τα δύο μεταγενέστερα χρυσόβουλλα σχετικά με την απόλυση του χρυσόβουλλου του Αλέξιου Α΄ είναι διαφορετικές: Μάιος 692 και Μάιος 1092 αντίστοιχα. Λόγω των ασαφών και αντικρουόμενων πληροφοριών των πηγών, οι ερευνη-

Την πραγματοποίηση της τέταρτης αυτής ναυμαχίας αμφισβήτησαν πολλοί ερευνητές, διότι δεν αναφέρεται από καμία άλλη πηγή εκτός της Άννας Κομνηνής, ούτε από τους Βενετούς χρονικογράφους<sup>65</sup>. Όμως οι δυτικές πηγές δεν παραδίδουν ούτε τις δύο ναυμαχίες στην Κασσιόπη, όπου ηττήθηκαν οι Νορμανδοί.

Οι σύγχρονοι ιστορικοί, οι οποίοι επιλέγουν να αναφέρουν τη ναυμαχία στο Βουθρωτό, της προσδίδουν υπερβολική βαρύτητα και την τοποθετούν ακριβώς μετά τις προηγούμενες τρεις, χωρίς να ερμηνεύουν τους λόγους<sup>66</sup>. Η χρονολόγηση όμως της τέταρτης ναυμαχίας πριν από τον χειμώνα του 1084-1085 είναι λανθασμένη, αφού η τρίτη μεγάλη ναυμαχία στο λιμάνι της Κέρκυρας έλαβε χώρα στα τέλη Νοεμβρίου του 1084 και μετά οι Νορμανδοί πολύ σύντομα εγκαταστάθηκαν στον ποταμό Γλυκύ και στη Βόνιτσα, για να περάσουν το χειμώνα. Θα απέμενε λοιπόν ελάχιστος χρόνος μέσα στον οποίο θα προλάβαιναν οι Βενετοί να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, να ναυπηγήσουν νέα πλοία και να επιτεθούν ξανά στον Γυισκάρδο. Επίσης το τα-

τές στηρίζουν την προσπάθεια χρονολόγησης του χρυσόβουλλου του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού στο ιστορικό πλαίσιο και κυρίως στους έκτακτους λόγους που οδήγησαν τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό να παραχωρήσει τόσο σημαντικά προνόμια στους Βενετούς. Η χρονολόγηση του χρυσόβουλλου έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές. Οι πρώτοι εκδότες του το ανάγουν στο Μάιο του 1082. G. L. F. Tafel – G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I*, Wien 1856, σ. 49-54, 122 n. 1, 180-186. Μαζί τους συμφωνούν και οι περισσότεροι ερευνητές, όπως οι F. Chalandon, F. Dölger, S. Borsari, M. Martin, J. Harris, A. Gadolin, R. Lilie, D. Nicol, M. Angold, A. Savvides. Οι A. Tulier, A. Tüma, και P. Frankopan, χρονολογούν το χρυσόβουλλο τον Μάιο του 1092. Με βάση τις πληροφορίες της Άννας Κομνηνής για την έκδοση του χρυσόβουλλου θα πρότεινα την χρονολόγησή του στα τέλη Μαΐου/αρχές καλοκαιριού του 1085, χρονολογία στην οποία θεωρώ ότι διεξήχθη η εν λόγω ναυμαχία (βλ. σ. 150 τη παρούσα μελέτη). Η πρότασή μου ωστόσο δεν μπορεί να αναπτυχθεί πλήρως στην παρούσα μελέτη.

65. B. Dentzer, *Topographie*, σ. 98-99. – D. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, σ. 90. Τη ναυμαχία αυτή αποκλείουν από τις ιστορικές του περιγραφές και οι F. Chalandon, *Essai*, σ. 93. – M. Angold, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 218. – A. Savvides, *Byzantino-normannica*, σ. 65. – A. Tüma, *Dating*, σ. 182. – M. E. Martin, *The Crysobull*, σ. 20.

66. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Γ΄*, σ. 45. – Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Γ<sub>1</sub> (1081-1204), Αθήνα 2001, σ. 38. – Α. Γλαβίνας, *Η επί Αλεξίου Κομνηνού περί ιερών σκευών, κειμηλίων και αγίων εικόνων έρις, 1081-1095*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 6], Θεσσαλονίκη 1972, σ. 100. Ο Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Γ΄*, σ. 44-45 και σημ. 142 δεν κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην τρίτη ναυμαχία, κατά την οποία ηττήθηκαν οι Βενετοί με τεράστιες απώλειες και την αναφέρουν όλες οι πηγές. Αντίθετα αναφέρει την τέταρτη ναυμαχία (στο Βουθρωτό) και θεωρεί τη βενετική νίκη αυτή καταλυτική και υποστηρίζει ότι συνέπειά της ήταν η εγκατάλειψη της κατάκτησης της Κέρκυρας από τους Νορμανδούς, με αποτέλεσμα την ακόλουθη ατυχή επιλογή του Γλυκέος ποταμού και της Βόνιτσας ως τόπων διαχείμασης.

ξίδι από τη Βενετία προς το Ιόνιο θα ήταν λογικό να πραγματοποιήθηκε όταν καλυτέρευσαν οι καιρικές συνθήκες «καιροῦ δὲ ὀλίγου παρερρηκτότος<sup>67</sup>» και όχι στις αρχές του χειμώνα του 1084/85.

Μήπως όμως θα έπρεπε να απορρίψουμε συλλήβδην τα γραφόμενα της Βυζαντινής ιστοριογράφου και να αμφισβητήσουμε και τις ναυμαχίες τις οποίες δεν αναφέρουν οι λατινικές πηγές; Η παράλειψη των δύο πρώτων ναυμαχιών, καθώς και της τελευταίας (τέταρτης), μπορεί απλώς να οφείλεται στο γεγονός ότι επρόκειτο για μικρής κλίμακας συγκρούσεις με ελάχιστες συνέπειες στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Ίσως η αναφορά της ήσσοнос σημασίας ναυμαχίας στο Βουθρωτό να είναι μία προσπάθεια της Άννας Κομνηνής να μειώσει τον αντίκτυπο της βενετικής ήττας ή και μία προσπάθεια να δικαιολογήσει τα υπερβολικά προνόμια που έδωσε ο πατέρας της στους Βενετούς. Φαίνεται ότι η εγκυρότητα των πληροφοριών της Άννας Κομνηνής στην περίπτωση αυτή δεν μπορεί να αμφισβητηθεί λόγω της σειράς των χρονικών συμπτώσεων στις πληροφορίες που παραδίδουν οι λατινικές πηγές και η Αλεξιάδα.

Η Άννα Κομνηνή, όταν συνεχίζει την αφήγησή της μετά την τέταρτη ναυμαχία, γράφει ρητά για τον Ροβέρτο Γυισκάρδο, ότι πριν από την ήττα στη συγκεκριμένη ναυμαχία είχε στείλει τον γιο του εναντίον της Κεφαλονιάς, όπου έσπευσε και ο ίδιος αμέσως μετά<sup>68</sup>. Η πληροφορία αυτή συμπίπτει με όσα παραδίδει ο Γουλιέλμος της Απουλίας. Ο Ρογήρος Borsa επιτέθηκε στην Κεφαλονιά την άνοιξη και η καθέλκυση των νορμανδικών πλοίων πραγματοποιήθηκε στις 25 Μαΐου, την ίδια μέρα με το θάνατο του πάπα Γρηγορίου Ζ'<sup>69</sup>. Είναι επίσης γνωστός ο χρόνος θανάτου του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Τοποθετείται τον μήνα Ιούλιο σύμφωνα με τους Lupus Protospatharius<sup>70</sup> και Gaufredus Malaterra<sup>71</sup> και συγκεκριμένα την ημέρα του Αγίου Αλεξίου (17 Ιουλίου), σύμφωνα με το Anonymus Chronikon Barensis<sup>72</sup>. Είναι λοιπόν πιθανό ότι ο Ροβέρτος Γυισκάρδος μετέβη στην Κεφαλονιά στις 11 Ιουλίου, διότι η Άννα Κομνηνή παραδίδει πως αρρώστησε εν πλω και μέσα σε έξι μέρες απεβίωσε<sup>73</sup>, προκαλώντας έτσι τον απότομο τερματισμό της νορμανδικής εκστρατείας.

67. Άννα Κομνηνή, σ. 178, στ. 17-18.

68. Άννα Κομνηνή, σ.179, στ. 41-45.

69. Πρβ. σ. 146 σημ. 59 της παρούσας μελέτης.

70. Lupus Protospatharius, σ. 61, παρ. 216.

71. Gaufredus Malaterra, σ. 82, στ. 18.

72. Anonymus Chronikon Barensis, η παραπομπή από τους F. Chalandon, *Essai*, σ. 93 και Gulielmus Apuliensis, σ. 335.

73. Άννα Κομνηνή, σ. 179-180, στ. 60-62.

Φαίνεται επομένως πως οι Βενετοί μετά την ήττα τους στην τρίτη ναυμαχία, πράγματι επέστρεψαν στο Ιόνιο και νίκησαν σε ήσσονος ίσως σημασίας ναυμαχία τον Ροβέρτο Γυισκάρδο στο Βουθρωτό την περίοδο μεταξύ της 25<sup>ης</sup> Μαΐου και της 11<sup>ης</sup> Ιουλίου του 1085<sup>74</sup>.

74. Ένα ακόμη στοιχείο για τη χρονολόγηση της ναυμαχίας στα τέλη της άνοιξης/αρχές καλοκαιριού αποτελεί η αναφορά της Άννας Κομνηνής στην παρουσία της Σιγκελκάιτας στο Βουθρωτό κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας η οποία μπορεί να συνδεθεί με την πληροφορία του Γουλιέλμου της Απουλίας ότι η ίδια αναχώρησε από την Ιταλία για το Ιόνιο όχι πολύ πριν τα μέσα Ιουλίου. Βλ. Gulielmus Apuliensis, σ. 252, στ. 292-293.

Eirinaios Filippou

*The Account of the First War between Byzantium  
and the Normans (1084-1085) in the Alexiad  
of Anna Komnene and Western Sources:  
Variations and Problems of Dating*

**Abstract**

The present conference contribution engages in a balanced examination of the events of the second phase of the First Norman campaign against the Byzantine Empire (autumn 1084 - summer 1085). A comparison is made between the information contained in the «Alexiad» of Anna Komnene, the sole Byzantine source about the war, and what Western sources recount, chiefly the «Gesta Roberti Guiscardi» by William of Apulia (Guillaume de Apulia). Certain problems arise, namely:

1. With regard to the identity of the individual leading the first Norman landing operation on the shores of Epirus prior to the attack of the main Norman host.
2. The port whence the Norman fleet set out from.
3. The number of naval battles that took place off Corfu.
4. The dating of the controversial naval confrontation off Butrint (Greek, «Vouthrotón»).

A closer examination of the sources in question suggests, as presented in this paper, that the account of Anna Komnene preserves pieces of information that are more reliable than its Western counterparts pertaining to the aforementioned issues.

ΛΕΥΚΗ